

Щербіна І.В.

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри українського народного співу
та музичного фольклору

РВНЗ «Кримський університет культури
мистецтв і туризму»

НАРОДНІ РОДИННІ ТРАДИЦІЇ, ЯК ПРОЯВ САМОІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЗАСІБ ДУХОВНОГО САМОЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОСУ (НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНОЇ ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ)

Анотація. В статті шлюбні традиції розглядаються як законодавча система укладання правочинних угод і включає в себе семантичні аспекти дослідження та теоретичний аналіз сутності і законодавчого характеру складових шлюбної обрядовості, інтерпретуються їх юридичні, соціально-побутові та педагогічні функції на основі аналізу звичаєво-обрядового комплексу українців. Вивчення і правове використання традиційних весільних ритуалів в сучасній весільній церемонії визначається як один із методів збереження культурних цінностей українського народу та відродження його духовних генофонду.

Ключові слова: український народ, правочинна угода, закон, шлюб, весілля, церемонія, система, традиція, ритуал, семантика.

Аннотация: Щербина И.В. Народные семейные традиции, как проявление самоидентичности и средство духовного самосохранения этноса (на примере современной свадебной обрядности украинцев). В статье традиции бракосочетания рассматриваются как законодательная система заключения правомочных соглашений и включает в себя семантические аспекты исследования и теоретический анализ сути и законодательного характера составляющих обрядов бракосочетания, интерпретируются их юридические, социально-бытовые и педагогические функции на основе анализа обычаев обрядового комплекса украинцев. Изучение и правовое использование традиционных свадебных ритуалов в современной свадебной церемонии определяется как один из методов сохранения культурных ценностей украинского народа и возрождения его духовного генофонда.

Ключевые слова: украинский народ, правомочное соглашение, закон, брак, свадьба, церемония, система, традиция, ритуал, семантика.

Summary: Shcherbina I. V. People's family traditions as a manifestation of self-identity and a means of spiritual self-preservation of the ethnic group (for example, the modern Ukrainian marriage ceremony). The article marriage traditions seen as laying the system of laws eligible transactions and includes semantic aspects of research and theoretical analysis of the nature and legislative components of the wedding ceremony, interpreted their legal, social, domestic and educational functions by analyzing customary, ceremonial complex of Ukrainian. It includes Studying and right embedding traditional bedding rituals into the modern marriage ceremony is defined as one of the methods of conservation of the cultural property of Ukrainian people and revival of its spiritual genofond.

Key words: Ukrainian nation, The judicial agreement, law, marriage, wedding ceremony, the system, tradition, ritual, semantics.

Постановка проблеми. Культура нації є мірилом цивілізованості народу і водночас своєрідним генетичним зв'язком між поколіннями. Практика світової цивілізації свідчить, що кожна незаповнена прогалина в системі передачі етнокультурної інформації між поколіннями призводить до зменшення духовності етносу і, врешті решт, до кризи суспільства. Саме, на сьогодні кожна людська нація прагне до того, щоб зберегти свої суспільні та культурні здобутки, вважаючи, що вони повинні бути розсудливо і успішно передані нащадкам, а різні форми вивчення й збереження національно-культурної спадщини рідного краю є одним із засобів безпосереднього відновлення духовного генофонду нації.

Розвиток української держави неможливий без вирішення проблеми культури, що обумовлено тією роллю, яку вона відіграє у суспільстві. Культура є не тільки прямим наслідком, але й породженням соціально-економічних процесів, які відбуваються в державі. В цьому зв'язку проблеми розвитку культури в різних аспектах викликають не тільки науковий інтерес, але й потребують практичного розв'язання на всіх рівнях суспільного життя.

Процес відродження української культури супроводжується жвавою дискусією навколо питання про те, якою ж має бути в наш час національна ідея, здатна об'єднати на духовному рівні розшарпане різноманітними протиріччями суспільство. І складається враження, що найближчим часом досягти домовленості з цього питання буде в принципі неможливо. Такий стан спричинений тим, що численні в цьому плані пропозиції ґрунтуються, здебільше, на уявленнях про те, якою така ідея має бути, без достатнього усвідомлення того, що вже власний історичний досвід українського народу довів якою вона повинна бути, щоб створити життєздатне суспільство. Тому, спочатку важливо правильно дати оцінку, як конкретно-історичним, так і позачасовим, універсальним культурним здобуткам народу, щоб потім позитивно використати їх у сучасному житті.

Культуру кожного етносу необхідно розглядати як соціальний інститут, що забезпечує стабільність функціонування суспільства за допомогою системи цінностей, регулятивних норм, усього способу життя. При цьому статеворольова диференціація поділяє

Надійшла до редакції 4.05.2012

всі ланки життєдіяльності етносу за статевою ознакою, визначаючи чоловічі чи жіночі сфери та способи саморегуляції, види діяльності, права та обов'язки, певні експектації щодо зовнішності, поведінки, способів комунікації, форми вияву емоцій та почуттів [2, с. 253, 255-262]. Оскільки саме в родині формуються чоловічі та жіночі індивіди з неповторним баченням і сприйняттям дійсності, від яких у майбутньому залежить духовно-економічне становище соціуму загалом, з давніх часів кожен народ земної цивілізації приділяв особливу увагу створенню нової сім'ї. У народі вважалося, що духовно і фізично здорова, матеріально забезпечена родина, зазвичай, виховує корисну для суспільства людину і таким чином підтримує злагоду і добробут усієї громади. Тому, природно те, що з споконвіку всі шлюбні акти регулювалися, перш за все громадою, а пізніше – релігійними та державними закладами. Природно, що з часом традиційна весільна обрядовість вмістила в себе все притаманне для етносу – комплекс матеріальної і духовної культури, який яскраво відображає світоглядної системи людини з її психофізіологічними, інтелектуальними та естетичними потребами... [9, с.192].

Весілля як соціальний акт юридичного закріплення шлюбу і святкування народження нової сім'ї у суспільстві існує з стародавніх часів. Як постійна життєва необхідність, традиційна весільна обрядовість найкраще збереглася в пам'яті українського народу і постійно викликає підвищений інтерес серед широких верств населення з метою використання його не лише в безпосередньо побутовій формі існування, а і як тематичне джерело для художньо творчої та виховально-педагогічної діяльності фахівцями. Тому **об'єктом** дослідження даної розвідки є родинна етнокультура, а **предметом** – шлюбна обрядовість українців, як складова соціально - правової звичаєвої етнотрадиції.

Мета дослідження: розглянути соціально-юридичні звичаєво-правові функції весільної етнотрадиції. **Завдання** - дослідити систему укладання правових шлюбних угод та проаналізувати законодавчу сутність складових шлюбної обрядовості українців залучаючи до **методів наукового дослідження** історичний, структурно-функціональний, діяльнісний, соціокультурний та ціннісний підходи.

Ранні звертання до проблеми. Протягом майже двох століть збирачами, такими як Г. Боплан, Г. Каліновський, П. Чубинський, В. Осадча [5; 8-9], було накопичено багато фольклорно-етнографічного матеріалу відносно весільно-обрядового комплексу українців в галузі етнології та музичної фольклористики. Він є цінним джерелом для наукового дослідження культури і побуту українського народу. Сучасний розвиток етнологічної методології, завдяки плідній діяльності М. Сумцова, М. Шубравської, В. Борисенко та інш. [1; 7-9], дозволяє всебічно проаналізувати, як окремі складові шлюбної традиції, так і зробити комплексне дослідження культурологічних аспектів української весільної обрядовості, яке у силу різних обставин не було зроблено.

Якщо не заперечувати визначального для духовності сфери значення проблеми особистості, зали-

шається тільки визнати, що без їх урахування створити життєздатну суспільну ідеологію неможливо, що до речі, прямо підтверджується нашим історичним досвідом. Тому, перш за все треба враховувати те, що саме людський інстинкт самозбереження, який природно базується на матеріальній основі, став головною силою руху для об'єднання людей у соціум зароджуючи та розвиваючи певні суспільні відносини з виникненням родинних осередків з сукупності яких цементується суспільство, котре і являється своєрідним структурним монтажем родинних одиниць, де сім'я виступає у ролі агента послідовності в суспільній еволюції. Саме людський інстинкт самозбереження являється головною причиною виникнення перших суспільних законів (табу), як метод перетворення хаосу в певний лад; засіб підтримки порядку у «своєму» світі; захист від незнайомого ворожого «чужого» світу [8, с. 113].

Вважалося, що достеменно їх виконання кожною людиною забезпечувало врятування від хаосу і являлося своєрідним гарантом вдачу всієї громади. А виникненні сексуальні, пізніше шлюбних табу з часом перетворилися у весільні ритуали, які і склали поступово традиційну весільну обрядовість, котра завдяки своїм універсальним соціально-юридичним функціям, як обрядово-мистецький комплекс виявилася більш життєздатною і більш ніж інші обряди, лишилася в пам'яті людини віддзеркалюючи основні принципи моралі і норми поведінки людини в соціумі, одночасно виконуючи певні виховальні функції і формуючи художньо-естетичний смак завдяки своєму драматургічному, хореографічному, музичному та поетичному оформленню. При цьому, матеріальна база народу являється головним чинником зародження «матріархальної» чи «патріархальної» сімейної традиції в моногамних або полігамних родинах та існування дозволу в суспільстві на складання рівних або нерівних (з соціально-матеріальної точки зору) шлюбу між чоловіком і жінкою [3, с.52-53, 59-129; 7, с.19, 46, 48-49, 133-134, 152].

Український народ громадську зрілість людини пов'язував зі здатністю створити власну сім'ю, вести самостійне господарство, народжувати й відповідати за виховання дітей, бути підготовленим виконувати всі сімейні обов'язки: «Ожениться – не напасть, та щоб женившись не пропасть» [9, с. 196]. Тому шлюбну пару вибирали через цілу мережу добре організованих інституцій: сільську громаду та молодіжні об'єднання.

Період парубкування й дівування наставав для хлопців у 17-18 років, для дівчат - 15-16 років, коли хлопець уже був повноцінним косарем, а дівчина – доброю прядильницею. Щонеділі та на свято після обіду парубки та дівчата розважалися на вулиці або збиралися на вечорниці в хаті вдівців під контролем хазяйки чи хазяїна. Парубок був зобов'язаний оберігати свою дівчину. Якщо дівчина дозволяла відбутися позашлюбним статевим стосункам, її найчастіше осоромлювали. Вважалося, що парубок, який ходить до оселі дівчини, повинен був із часом на ній оженитися. Якщо він складав шлюб з іншою, то тим самим осоромлював дівчину, до якої ходив. Парубка, який звів

одну й одружувався з іншою, проклинала вся громада. Існувало правило: не залиятися до чужих жінок [6, с. 18, 99-119; 9, с. 198]. Вечорниці, вулиці, танці та інші сільські зібрання молоді давали змогу краще ознайомитися між собою засобом безпосереднього спілкування і були спрямовані на любов, залицання та сватання.

Обираючи собі пару - зважали на генетичні та психологічні знання, за допомогою яких намагалися знайти свого космічного двійника і таким чином забезпечити гармонію в родинному світі. При цьому, особливу роль відігравала категорія краси, зокрема, дівчина повинна була мати біле тіло, рум'яне личко, карі очі, малі уста, та ще й вміти красно ходити. Проте за ієрархією цінностей врода відходить на другий план порівняно з охайністю, працелюбністю, ввічливістю, шляхетністю, цнотливістю та пошаною до старших. Значно вище шанується розум: «На красиву жінку гарно дивиться, а з розумною гарно жити» [2, с. 256; 6, с. 17-19; 9, с. 198].

На Україні заборонялося складати шлюби між братами і сестрами. Одружуватися дозволялося починаючи з п'ятого ступеню спорідненості, коли парубкові сповнювалося 18, а дівчині 16 років. За звичаєм, спочатку одружували старших дітей, тому що в народі вважалося що, як що першою одружиться молодша дитина в сім'ї, то старша так і залишиться неодруженою. За традицією, частіше, сватів засилали хлопці. Але були випадки, коли дівчина сама йшла висватувати парубка. Наречена рідко була старше за свого судженого, старі дівки (яким минуло 23 роки) і покритки (дівчина маюча позашлюбну дитину), як правило, виходили заміж за старих «солом'яних» парубків (котрі були старші 26 років), або вдівців. Одруження із вдівцями та удовицями вважалося нещасливим, весілля як токове не гралося, та й за вдівців виходили заміж лише тоді, коли – «хоч за старця, аби не зостатися». Сім'ю створювали найчастіше за волею батьків, які в одруженні дітей насамперед вбачали економічну вигоду одночасно враховуючи і бажання молодих. Були шлюби, коли молодий з молодого не знали один одного до весілля, або мали різне соціально-економічне становище. Як правило, під час сватання, оговорювався і укладався шлюбний контракт між батьками та іншими зацікавленими особами нареченого і нареченої з приводу майна, яке не належало особам, які вступають до шлюбу і набував сили на заручинах, закріплюючись спеціальним документом. Невиконання домови забезпечувалося значною неустойкою, а зговір батьків про одруження своїх дітей зобов'язував останніх до шлюбу. В сучасному же весіллі саме шлюбний контракт, за своєю природою, являється сімейною угодою про спільну діяльність подружжя, яка спрямована на забезпечення матеріального та духовного добробуту для життєдіяльності сім'ї і набуває своєї юридичної сили після реєстрації шлюбу виконуючи функції правового захисту матеріального становища кожного члена сім'ї [1, с.11...; 7, с.75-76, 78, 80...; 8, с. 112-117; 10, с. 7-8].

На соціально-юридичному рівні шлюбний договір складався:

1) з громадського санкціонування моногамної сім'ї засобами державного законодавства, церковного вінчання, звичаєвого права;

2) з визначення прав і обов'язків чоловіка й жінки стосовно:

а) виробництва засобів життя та їх розподілу, що складає економічні стосунки між родами (оглядини майна молодого, придане молодій);

б) один до одного, дітей, родини, суспільства [4, с. 105].

Звичаєво-правовий комплекс власного весілля остаточно закріплював шлюб - єднання двох родів на соціально-юридичному та сакральному рівнях. Після його відправлення набували чинності такі закони:

- даровані речі - власність родини, головою якої є чоловік;
- скриня (сюди також входила худоба й земля) - придане молодій, належить тільки жінці. Вона може особисто її використовувати, обмежуючись власними міркуваннями, згідно зі своїм бажанням;
- спадкоємність передається тільки через спадковість, при цьому батьківське, дідове йде до сина, а дочки успадковують лише тоді, коли немає братів. Якщо в сім'ї відсутні діти, то спадок переходить до власності братів чи племінників, а якщо і таких немає - сестрам та племінницям тощо;
- жінка, яка залишається жити при дітях, є господинею спадку чоловіка. Загальний спадок батька належить тому, з ким із дітей залишається жити мати, при цьому її спадок також залишається з тим, з ким вона живе. У разі її повторного одруження спадок батька розподіляється між дітьми. Якщо чоловік залишив особистий спадок для своєї жінки, то вона є єдиною його господинею;
- материнський спадок розподіляється між дочками;
- невістка - вдова живе в родичів чоловіка, до яких переходить спадок. Під час виходу з цієї родини вона отримує придане;
- у сім'ї, в якій нема синів, спадкоємицею є дочка. При її одруженні батьки намагаються прийняти зятя до себе. Чоловік, який іде у прийми до родини жінки, по смерті жінки, але при дітях, залишається господарем дитячого спадку, а якщо не має дітей, то позбавляється всіх прав;
- у народі рідко бували випадки, коли малолітні діти залишалися повністю сиротами. Про них мали піклуватися старший брат чи вітчим, мачуха, дядько, тітка, які були розпорядниками їх господарства і зобов'язувалися зберегти спадок малолітніх дітей [4, с. 16-26].

В українському соціумі традиційно головою сім'ї вважається чоловік, у реальному житті фактично сімейним лідером стає той, хто здатен краще керувати родиною й відповідати за добробут її членів. За звичаєвим правом українців, чоловік мав право застосовувати до жінки фізичну силу лише при негідній її поведінці чи подружній зраді. Коли ж чоловік «збиткував» жінку, за нею залишалося право покинути його. Також дозволялося розірвання шлюбу за взаємним бажанням, тобто - обоє з подружжя, у присутності свідків видавали одне одному «розпусні листи» і при правлінні особис-

то вносили своє рішення в актові книги, таким чином надаючи одне одному право укладати шлюб з іншими особами [4; 5; 10].

Однак у народі було негативне ставлення до розлучень. Підкреслювалося, що перші жінки й чоловіки є найкращими: «Жінка перша - від бога, друга – від людей, а третя – від чорта», а звідси і застереження: «Той свою сім'ю губить, хто чужу жінку любить» і загалом неповна сім'я, як той шербатий горщик, скривджена долею [6, с. 17, 20]. Тому український народ виробив низку вимог і рекомендацій щодо створення дружньої й міцної сім'ї:

- укладати шлюб на все життя: «Се не на рік, а на цілий вік», не допускаючи при цьому поспішності: «Поспішився – оженився і в біду ввалився»;
- одружуватися за взаємним коханням: «Хоч в одній льолі, аби до любові»;
- обираючи подружню пару, прислухатися до думки батьків та рідні;
- знати й зважати на загальне ставлення обранця до роботи, перевіряючи його: «Не в хороводі, а в городі»;
- уникати п'яниць та ревнивців: «Хто п'яницю полюбить, той собі вік погубить», «Не дай Бог коня лінивого, а чоловіка ревнивого»;
- піклуватися про лад у сім'ї: «Як не ладиться, то й у печі не горить»;
- кожна сім'я повинна мати декілька дітей, принаймні трьох: «А як не росте й одна дитина, то на старості трудна година» [9, с. 200].

Не зважаючи на те, що розвиток цивілізації просувався набагато вперед, на сьогодні, при зародженні нової сім'ї во всіх державах головним чином спрацьовують саме ці закони і ще більше контролюється державними закладами [3, с. 123; 13; 7, с. 19-22, 24, 46, 48-49, 75-76].

Висновки. Весільна обрядовість, як будь-який феномен культури, піддається впливам і здатна до трансформації ґрунтуючись на взаємозумовленому синтезі успадкування і творчості, де сврестична творча діяльність завжди містить непередбаченість імпровізації одночасно зберігаючи колективну пам'ять етносу про прадавні уявлення, вірування, звичаї. Тому, ознайомлення з традиційною весільною обрядовістю того чи іншого осередку та спостереження за проведенням сучасного весілля дає достовірну уяву про культурно-економічне становище не тільки молодих та їх родин окремо, а перш за все народу та держави взагалі.

Як і в більшості розвинутих державах, нині в Україні, як правило, весілля в пасивно-побутовій формі існування виконує лише функції родинного свята, де практичне втілення окремих стародавніх весільних ритуалів у трансформованому вигляді, в своїй більшості виступають своєрідними формами розваги, лише іноді передбачаючи марновірне бажання отримати додаткові гарантії на добробут у сімейному житті. Наприклад, своєрідної форми у сучасному весіллі набув традиційний багаточасовий обряд «весільний поїзд». Згідно сучасної місцевої традиції, ми можемо спостерігати: рух прикрашених автомобілів; обсіпання молодих або всіх учасників весільного поїзду зер-

ном, солодощами та грошима; викуп молодої; зустріч весільного поїзду з хлібом та сіллю; переїзд весільного поїзду через річку, або мости, по декілька разів (3, 7, 8); поширене використання весільних рушників з весільним печивом; реєстрацію шлюбу в відповідних державних та релігійних закладах.

Звертаючи особливу увагу на те, що серед більшості населення України спостерігається підвищена зацікавленість саме до українського традиційного весілля, як до релігійно-магічного, або музично-театралізованого дійства – його вивчення та втілення у сучасне життя з усвідомленням його первісної сутності кожного його ритуалу, на сучасному етапі «духовного» розвитку Української держави являється одним із засобів безпосереднього відновлення та збереження національно-культурної спадщини народу та відродження його духовного генофонду.

Література:

1. Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні [Текст] / І.Н. Здоровега ; Відп. ред. Ю.Г. Гошко. - К.: Наукова думка, 1974. - 157 с.
2. Кісь О. Концепції культурного релятивізму та проблема оцінки становища жінки у традиційних суспільствах [Текст] / О. Кісь // Народознавчі зошити. - 1997. - 4 (16). - С. 253-263.
3. Кодекс о браке и семье Украины [Текст] / Сост. В.В. Сунцов. - Х.: Фил. «Экспресс» СП «ИНАРТ», 1992. - 63 с.
4. Осадчий Т. Брачные договоры у малорос сов [Текст] / Т. Осадчий // ЭО. - М., 1893. - № 3. - С. 121 - 130.
5. Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии. [Текст] / П. Чубинский. - С.Пб.: Тип. Майкова, 1869. - 41 с.
6. Стельмахович М.І. Українська народна педагогіка: Навч. - пед. посібник [Текст] / М.І. Стельмахович. В авт. ред. - К.: ІЗМИ, 1997. - 417 с.
7. Сумцов Н.Ф. Религиозно-мифическое значение малорусской свадьбы. [Текст] / Н.Ф. Сумцов. - К.: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1885. - 20 с.
8. Щербіна, І. Міцна родина-твердиня держави [Текст] / І.В. Щербіна // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Наук. вид. - Вип. 6 / Гол. ред. П. Степан. - Львів: Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. - С. 112-117.
9. Щербіна, І.В. Соціально-юридичні функції української традиційної шлюбної обрядовості [Текст] / І.В. Щербіна // Культура України. - Вип. 10. Мистецтвознавство. Філософія. Зб. наук. пр. / ХДАК; Відп. ред. М.В. Дяченко. - Х.: ХДАК, 2002. - С. 192-200.
10. Явор О.А. Функції шлюбного контракту в сімейному праві України [Текст] / О.А. Явор // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. н. Спеціальність: 12.00.03. - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. - Х.: «Основа», 1996. - 14 с.